

Verschenen als: 'Elie Luzac in conflict met Georg Conrad Walther. Een Duits privilege voor de *Fables* van La Fontaine', in: *De Boekenwereld* 16 (1999-2000), p. 214-226.

Elie Luzac in conflict met Georg Conrad Walther Een Duits privilege voor de *Fables* van La Fontaine¹

RIETJE VAN VLIET

De *Fables* van Jean de La Fontaine, voor het eerst verschenen in 1668, behoren tot de meest herdrukte werken uit de wereldliteratuur. Alleen al uit de achttiende eeuw zijn er 120 verschillende edities bekend, waarvan 67 procent uit Frankrijk afkomstig en 20 procent uit de Nederlanden.² De briljant gecomponeerde versregels van La Fontaine waren al in de zeventiende eeuw vrijhandelswaar geworden waarvoor uitgevers zich niet eens meer de moeite getroostten door middel van privileges een soort kopijrecht te krijgen.

Slechts een enkeling nam wel die moeite. Zo bracht de Haagse boekverkoper Henri van Bulderen in 1700 een nadruk van een tweedelige Antwerpse editie op de markt, met privilege van de Staten van Holland en West-Friesland.³ In Keur-Saksen verwierf zich de Dresdener boekverkoper Georg Conrad Walther in 1757 voor zijn editie een privilege van de keurvorst van Saksen.⁴ Buiten Frankrijk waren dit de enige privileges die, voor zover bekend, voor de *Fables* werden verstrekt. In Frankrijk zelf echter werd voor talloze edities het privilege van de Franse koning aangevraagd,⁵ maar zo'n privilege was van een ander karakter dan in de Republiek: tot aan de Franse revolutie impliceerde het bezit van een privilege, dat er toestemming was verleend het geprivilegieerde boek uit te geven, te distribueren en te verkopen. Het was meer gerelateerd aan een preventieve censuur dan dat er sprake was van enige vorm van kopijrecht.⁶

De meeste uitgevers debiteerden hun *Fables*-uitgaven zonder privilege. Zo ook de Leidse boekverkoper, drukker en uitgever Elie Luzac (1721-1796). Vanaf 1761 — en sinds 1775

¹ Met dank aan Paul Hoftijzer, Paul Smith en André Hanou, die eerdere versies van dit artikel van deskundig commentaar hebben voorzien.

² Aantallen en percentages gebaseerd op de edities vermeld in Le Comte de Rochambeau, *Bibliographie des Oeuvres de La Fontaine*, Parijs 1911, p. 18-59.

³ *Fables choisies, mises en vers par monsieur de La Fontaine, et par lui revûës, corrigées et augmentées de nouveau. Avec privilège des Etats de Hollande et de Westfrise*, à La Haye, chez Henry van Bulderen, 1700. 2 delen. (Rochambeau nr. 43).

⁴ *Fables choisies, mises en vers par J. de La Fontaine. Nouvelle édition, imprimée et ornée de figures en taille-douce d'après l'édition de Paris. Avec privilège de Sa Maj. le Roi de Pol. Elect. de Saxe*, à Dresde/Leipzig, chez George Conrad Walther, 1757-1766. 4 delen. (Rochambeau nr 87).

⁵ Franse edities "avec Approbation et Privilège" van de koning van Frankrijk: Rochambeau nrs 48, 49, 50, 52, 53, 58, 63, 65, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 100, 101, 106, 113, 115, 116, 124, 126, 127, 129, 132. In de loop van de achttiende eeuw nam het aantal Franse privileges mede door de liberalisering van het boekenbedrijf af.

⁶ Over het privilegestelsel in Frankrijk en de wijzigingen die het in de achttiende eeuw heeft ondergaan: R. Birn, 'The profit of ideas. Privilèges en librairie in eighteenth-century France', *Eighteenth-century studies* 4/2 (1970-1971), p. 131-169. Hoe de preventieve censuur in Frankrijk gedurende het Ancien Régime in zijn werk ging, lezen men in D. Roche, 'La censure' en 'La police du livre', *Histoire de l'édition française* (4 delen), deel 2 *Le Livre triomphant 1660-1830*. Onder red. van H.-J. Martin en R. Chartier, s.l. 1984, p. 76-83 resp. p. 84-91. Cf. P.G. Hoftijzer, 'Nederlandse boekverkoperprivileges in de achttiende eeuw. Kanttekeningen bij een inventarisatie', *Documentatieblad 18e eeuw* 22 (1990), 2, p. 161.

samen met zijn compagnon Jan Hendrik van Damme — tot en met 1786 bracht hij in totaal zes delen uit van de *Fables choisies, mises en vers par J. de la Fontaine*. Toch is Luzac wel degelijk in het bezit geweest van een privilege, namelijk van de keurvorst van Saksen. Maar omdat hij na privilegetoekenning niet tijdig tot uitgave was overgegaan, waren zijn rechten verlopen en werd de hiervoor genoemde Walther het octrooi toegekend.

In dit artikel wordt nader ingegaan op de achtergronden hiervan en op het conflict met Walther dat Luzac voor de boekencommissie van Leipzig heeft uitgevochten.

Hollandse boekverkopers bij Duitse collega's weinig geliefd

Toen de professoren van de in 1737 opgerichte Georg-August-Universität in het Neder-Saksische stadje Göttingen besloten hadden een wetenschappelijke boekhandelaar aan te trekken die de tijdschriften van het Königliche Gesellschaft der Wissenschaften zou kunnen uitgeven en de nieuwste wetenschappelijke publicaties zou kunnen leveren, kwamen ze terecht (waarschijnlijk al in 1750) bij de jonge Leidse boekverkoper-drukker Elie Luzac. Deze had eind 1747 internationale bekendheid gekregen wegens zijn gedurfde uitgave van het materialistische *L'Homme Machine* van Julien Offray La Mettrie en wegens zijn eigen pleidooi voor vrijheid van meningsuiting, *Essai sur la liberté de produire ses sentiments* uit 1749. Wat verder in het voordeel van de Leidenaar sprak, was dat zijn uitgaven, net als die van zijn Hollandse collega's, van uitstekende kwaliteit waren. Luzac besloot in te gaan op het aanbod van de Göttingers: in 1753 werd een contract gesloten waarbij hij voor eigen risico in Göttingen een boekhandel mocht openen, geprivilegieerd tot het leveren aan de universiteitsbibliotheek aldaar en de hofbibliotheek in Hannover. Luzac kreeg voor de oprichting van zijn Duitse zaak 500 Reichstaler als tegemoetkoming en 6000 Reichstaler als lening.⁷

Een vestiging in Duitsland was voor Luzac bijzonder lucratief. De Göttinger universiteit was – anders dan de Leidse universiteit – een bolwerk van verlichte geleerden, een milieu waarin hij zich thuisvoelde. Wanneer ze op zoek waren naar een pas verschenen titel, zo moet Luzac gedacht hebben, kon hij die snel leveren en zochten zij voor hun eigen werk een uitgever, dan was hij hun man. Ook om een andere reden bracht deze vestiging voordelen met zich mee. Luzac werd tegelijkertijd Duits boekverkoper en hoopte daardoor profijt te kunnen trekken van de protectie die Duitse boekverkopers in veel plaatsen genoten ten nadele van hun buitenlandse collega's.⁸

Eén van de Duitse plaatsen waar de Hollandse boekverkopers merkten niet welkom te zijn, was Leipzig. Deze stad, een dag reizen verwijderd van de Keur-Saksische hoofdstad Dresden, had zich in de zestiende en zeventiende eeuw ontwikkeld tot centrum voor de handel tussen West- en Oost-Europa. In de loop van de achttiende eeuw had de Leipziger Buchmesse de plaats ingenomen van de Frankfurter Messe.

De Hollandse boekverkopers waren wegens hun dominerende positie op de boekenmarkt niet geliefd in Duitsland. Tot halverwege de achttiende eeuw konden de Duitsers de kwaliteit van het Hollandse drukwerk niet evenaren. Het papier van de Hollanders was fraaier, steviger en dunner tegelijkertijd, en er werd met betere letters gewerkt die voor een fijnere en gelijkmatiger afdruk zorgden. Verder oogden de typografie, het ontwerp en de illustraties veel

⁷ W. Ruprecht, 'Göttinger Gelehrtenbuchhandlungen. Pläne aus der Frühzeit der Georg Augusts-Universität', *Archiv für die Geschichte des deutschen Buchhandels* 21 (1930), p. 195-201. Ook in: W. Ruprecht, *Väter und Söhne. Zwei Jahrhunderte Buchhändler in einer Universitätsstadt*, Göttingen 1935, p. 71-73. Over de op- en ondergang van van Luzacs boekhandel in Göttingen verschijnt volgend jaar een artikel van mijn hand in het *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte*.

⁸ Over de houding van Duitse boekverkopers ten aanzien van buitenlandse collega's bijv. I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*, deel V-1, *De boekhandel van de Republiek 1572-1795*, Amsterdam 1978, Publicaties van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam 12-1, p. 95, 99-100.

moderner.⁹ Het drukwerk bevatte ook minder zetfouten en men kon snel leveren. Dit alles lag onder meer aan de achterstand die de Duitse staten hadden opgelopen, vanwege diverse oorlogen die de verschillende staten hadden geteisterd en hen in hun ontwikkeling hadden geremd. Ook de grote hoeveelheid kleine staatjes, elk met hun eigen tolgrenzen, bemoeilijkte de handel en belemmerde de groei van de economie.¹⁰ Daarnaast speelde mee het gebrek aan discipline bij het drukkerijpersoneel. Zo schreef de Göttinger boekverkoper Abraham Vandenhoeck in november 1739 aan de vice-rector van de universiteit over de misdrijvingen van de drukkersgezellen, variërend van drankgebruik tijdens het werk, ruzies en vechtpartijen, tot het ongecontroleerd opnemen van vrije dagen zonder er rekening mee te houden dat daardoor anderen die dag ook geen werk om handen hadden.¹¹

Daarnaast waren de Duitse boekverkopers jaloers op het wijdvertakte internationale netwerk waarover de Hollanders beschikten, waardoor voor de laatsten een enorme afzetmarkt openstond. Maar wat de ergernis bij de oosterburen vooral opwekte, was de snelheid waarmee de Hollanders elders verschenen werk nadrukten. Aangezien ze hiervoor de succesvolle werken selecteerden en geen financiële verplichtingen hadden aan de auteurs, liepen ze een minimaal uitgeversrisico. Ook was hun prijs vaak laag, dankzij de hoge oplagen die zij zich konden permitteren.

Toen de eerste Hollandse boekverkopers zich tegen alle stedelijke bepalingen in ook tussen de voor- en najaars-Messe in dreigden te vestigen in Leipzig, was voor de boekverkopers aldaar de maat vol. Omdat deze de import van Franstalige, want internationaal goed verhandelbare werken in eigen hand wilden houden — de commissiehandel was sterk in opkomst waardoor er steeds meer boeken verhandeld werden buiten de Messen om — probeerden zij uit alle macht de Hollanders te verbieden handel te drijven buiten de Messe-periode.¹² Maar uiteindelijk verloren zij de strijd. Zelfs de maatregel van de Leipziger boekencommissie, uitgevaardigd in 1729 en inhoudende dat Hollanders geen privileges konden verkrijgen van de keurvorst van Saksen, werd nog hetzelfde jaar opgeschort (maar in 1764 opnieuw uitgevaardigd). In 1737 openden de Amsterdamse firmanten Arkstee en Merkus een permanente vestiging in Leipzig. Als enige beperking gold voor hen dat ze jaarlijks twintig Reichstaler moesten betalen en alleen drukwerk uit Frankrijk, Engeland en de Nederlanden mochten verkopen, terwijl de Leipziger concurrenten alsmede de universiteit en de stedelijke regering geen verzendkosten hoefden te betalen wanneer zij bij hen boeken zouden bestellen die niet op voorraad waren.¹³

De Leipziger boekencommissie had geen juridische gronden een Duits-Nederlandse boekverkoper als Luzac op enigerlei wijze protectie te weigeren. Zelf zag de Leidenaar in de succesvolle halfbroers Hans Caspar Arkstee en Hendrik Merkus wellicht zijn grote voorbeelden.

Het aantal Hollandse boekverkopers dat een bezoek bracht aan de Leipziger Buchmesse, was weliswaar beperkt, maar hun aanbod was groot. In de Messencatalogi van de tweede helft van de achttiende eeuw komen ongeveer 35 Hollandse boekhandels voor. De meeste worden slechts een of twee keer vermeld en dan nog met een enkele titel. Frequent aanwezig waren

⁹ R. Hoffmann-Scholl, 'Die Buchillustration im 18. Jahrhundert', in: P. Raabe [red.], *Buchgestaltung in Deutschland 1740 bis 1890*, Hamburg 1980, Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 5, p. 40-42.

¹⁰ Over het voortdurend zoeken naar nieuwe handelswegen in midden-Duitsland: F.H. Heller, *Die Handelswege Inner-Deutschlands im 16., 17. und 18. Jahrhundert und ihre Beziehungen zu Leipzig. Nach archivalischen Quellen bearbeitet*, Dresden 1884.

¹¹ W. Ruprecht, *Väter und Söhne [...]* (noot 7), p. 39-44.

¹² H. van Goinga, *Alom te bekomen. Veranderingen in boekdistributie in de Republiek 1720-1800*, Amsterdam 1999, p. 62-63.

¹³ I.H. van Eeghen, *Op. cit.* (noot 8), p. 99-101. Van Eeghen baseert zich voornamelijk op het nog altijd lezenswaardige artikel van A. Kirchhoff, 'Der ausländische Buchhandel in Leipzig im 18. Jahrhundert', *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 14 (1891), p. 155-182 en het vervolg in 17 (1894), p. 363-365. Cf. J. Goldfriedrich, *Geschichte des Deutschen Buchhandels*, Leipzig 190-1913, deel 2, *Geschichte des deutschen Buchhandels vom Westfälischen Frieden bis zum Beginn der klassischen Litteraturperiode (1648-1740)*, p. 219.

Arkstee en Merkus (hun firma kwam na hun overlijden onder het beheer van weduwe Merkus), die gedurende de jaren 1754 tot en met 1785 tientallen titels aanboden. Ook Pierre Mortier en Jean Schreuder — de laatste continueerde na de dood van Mortier de bezoeken aan Leipzig — waren er in de jaren 1754 tot en met 1775 met hun uitgaven present. De gebroeders Luchtmans worden voor het eerst in 1763 vermeld; in totaal komt hun naam achttien keer in de Messencatalogi voor, maar niet in een aaneengesloten periode. Pas vanaf 1789 brengen zij meer dan tien nieuwe fondsartikelen naar de Messe. Elie Luzac komt in de catalogi voor van 1754 tot en met 1761, en later weer van 1772 tot en met 1778, en de jaren '83, '86, '87 en '88. De catalogi maken melding van titels die hij zowel in Duitsland met de Weidmannsche Buchhandlung uit Leipzig op de markt bracht, als in Holland met zijn Leidse compagnon sinds 1774, Johan Hendrik van Damme.¹⁴

Privileges in Duitsland

Elie Luzac streefde naar een vooraanstaande positie op Duitse markt. Dankzij zijn filiaal in Göttingen lag de wereld ten oosten van de Republiek voor hem open. Omdat hij, overigens tegen alle contractuele bepalingen in, geen eigen drukkerij in Duitsland had, liet hij zijn Göttinger uitgaven hetzij in zijn eigen Leidse drukkerij, hetzij in een gerenommeerde Duitse drukkerij vervaardigen, onder anderen bij vader en zoon Bernhard Christoph en Johann Gottlob Immanuel Breitkopf uit Leipzig, reeds in de achttiende eeuw bekend als de beste drukkersfirma van Duitsland en later beroemd geworden om haar muziekgaven van Beethoven. Voor grotere uitgaven zocht Luzac compagnonschappen, bijvoorbeeld met de Weidmannsche Buchhandlung, waar het bewind op dat moment in handen was van de latere leider van de Leipziger boekverkopers, Philipp Erasmus Reich.¹⁵

Op 26 november 1753 werd Luzac een Keur-Saksisch privilege toegekend voor zijn voorgenomen uitgave van de *Fables* van La Fontaine. Eenmaal in het bezit van dit privilege kon hij alle nog in de handel zijnde (Hollandse) edities, en met name die van de Amsterdammer Zacharias Châtelain uit 1741, van de Leipziger Messe wegdrucken: die waren immers niet geprivilegieerd.¹⁶ Het keurvorstelijke privilege voor dit populaire werk was zeer gewild omdat het de uitgever het alleenrecht verschafte op verkoop aan Midden- en Oost-Europese boekverkopers, die voor de inkoop van hun assortiment aangewezen waren op Leipzig.

Opmerkelijk is dat Luzac geen pogingen heeft ondernomen bij de rijkshofraad te Wenen een keizerlijk octrooi aan te vragen om zich zo voor de *Fables*-editie een monopoliepositie te verwerven voor het hele rechtsgebied van de Habsburgse keizer, dus inclusief de Duitse staten. De Leidenaar wist als menig ander dat een Keur-Saksisch privilege meer effect zou sorteren. Reeds in de zeventiende eeuw was er met name in Leipzig, als Messe-stad in opkomst, een aversie ontstaan tegen de keizerlijke suprematie. Dit was tegelijkertijd een kwestie van protestantisme en verlichting versus rooms-katholicisme en conservatisme. De competentie van de keizer werd ter discussie gesteld waardoor op den duur het rijksrecht door het landsrecht gebroken werd. Zo waren de keizerlijke en landsheerlijke privileges naast el-

¹⁴ G. Schwetschke, *Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis. Mess Jahrbücher des Deutschen Buchhandels von dem Erscheinen des ersten Mess-Katalogus im Jahre 1564 bis zu der Gründung des ersten Buchhändler-Vereins im Jahre 1765*, Halle 1850, passim. Het aantal vermeldingen van Hollanders per jaar komt niet altijd overeen met wat er in de catalogi zelf staat aangegeven. Overigens kan een boekverkoper zeer wel op de Messe aanwezig zijn geweest, ook al wordt zijn naam in de catalogus niet genoemd. Voorts komt het voor dat er bij titels een verkeerde uitgever staat vermeld: wellicht degene die namens de ander de uitgaven naar de Messe had gebracht.

¹⁵ M. Lehmsstedt, *Philipp Erasmus Reich (1717-1787). Verleger der Aufklärung und Reformer des Deutschen Buchhandels*, Leipzig 1988, p. 33-38. Over Reich als hervormer van de Duitse boekhandel: H. Rosenstrauch, 'Buchhandelsmanufaktur und Aufklärung. Die Reformen des Buchhändlers und Verlegers Ph.E. Reich (1717-1787). Sozialgeschichtliche Studie zur Entwicklung des literarischen Marktes', *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 26 (1986), p. 1-129.

¹⁶ M. Fontius, *Voltaire in Berlin. Zur Geschichte der bei G.C. Walther veröffentlichten Werke Voltaires*, Berlin 1966, p. 10.

kaar komen te staan. Omdat Leipzig en Berlijn overslagplaatsen steeds belangrijker werden en toenemende waarde hechtten aan een krachtiger, lokaal privilegestelsel, waren de Keur-Saksische respectievelijk Keur-Brandenburgse privileges in betekenis toegenomen.¹⁷ Het is in dit verband dan ook niet verwonderlijk dat het aantal keizerlijke privileges dat aan Nederlandse uitgevers werd verstrekt, in de achttiende eeuw drastisch afnam.¹⁸ Overigens regelde de keizerlijke privileges niet alleen het kopijrecht van boeken, ook hadden zij een functie als voorcensuur, dankzij de inschakeling van de keizerlijke boekencommissie in de Messe-steden Frankfurt en Leipzig. Een privilege kon ook weer ingetrokken worden, bijvoorbeeld wanneer het geprivilegieerde werk na verschijning niet door de censuur heen kwam.¹⁹

Wanneer er voor een bepaald werk een keizerlijk octrooi was verkregen, stond de weg naar een landsheerlijk octrooi nog altijd open (en andersom). Voor het rechtsgebied Saksen werd in de achttiende eeuw het keurvorstelijk privilege aangevraagd bij de landsregering in Dresden. Die zag erop toe dat er niets onoorbaars van de persen rolde. Maar ook de kerkenraad van de Lutherse Kerk, bijgestaan door het Ober-Consistorium, eiste zijn plaats als censuurinstantie op. Uitvoerend orgaan van de landsregering was de keurvorstelijke boekencommissie, gevestigd te Leipzig, en tevens ressorterend onder de kerkenraad. Zij hield toezicht op de boekhandel, trad op als een soort boekenpolitie, kende privileges toe, lette erop dat de toegekende privileges conform het protocol bij de boekverkopers werden geïnsinueerd en zag erop toe dat geprivilegieerde werken niet werden nagedrukt of op andere wijze werden benadeeld. In de loop van de achttiende eeuw ontwikkelde de boekencommissie zich steeds meer tot belangenbehartiger van de plaatselijke boekhandel en voerde ze een liberaler beleid ten aanzien van censuur. Dit kwam waarschijnlijk door de samenstelling van de commissie: vertegenwoordigers van de universiteit en de stadsregering.²⁰

Bij de privilegeaanvraag diende de boekverkoper achttien bewijsexemplaren bij het Ober-Consistorium in te leveren. Omdat ook de aanvraagkosten behoorlijk konden oplopen, zochten boekverkopers naar mogelijkheden om onder de zware lasten uit te komen. Nu eens lieten ze van geïllustreerde werken de kostbare prenten achterwege, dan weer werd er een misdruk of slechts het eerste deel van een meerdelig werk ingeleverd. Ook bij herdrukken of verlenging van het privilege moest aan deze plicht worden voldaan. De termijn waarbinnen de boekverkoper na privilegetoekenning daadwerkelijk tot uitgave moest overgaan, was twee jaar. Daarna zouden zijn rechten vervallen en kon een andere boekverkoper voor hetzelfde werk een privilege aanvragen. Het privilege had doorgaans een geldigheidsduur van tien jaar²¹ en gold slechts binnen de grenzen van, in dit geval, het keurvorstendom Saksen (en Polen, waarmee het tot 1763 in personele unie verbonden was). De nadrukken van een aldaar geprivilegieerd werk mochten in de Messe-stad noch elders in Keur-Saksen verhandeld worden, maar het stond bijvoorbeeld wel de Berlijnse boekverkopers vrij dit werk na te drukken, er zelfs een Brandenburgs privilege voor aan te vragen en het op hun eigen markt te

¹⁷ H.-J. Koppitz, 'Die Privilegia impressoria des Haus-, Hof- und Staatsarchivs in Wien', *Gutenberg-Jahrbuch* 69 (1994), p. 193.

¹⁸ In de achttiende eeuw zijn aanvragen ingediend door Arkstee en Merkus (1747), Merkus (1750), Zacharias Châtelain (1737), Van Duren (1740, 1746), Pierre Gosse (1742), Huguetan (1702), Petrus de Hondt (1726, 1746, 1757), Pierre Mortier (1751), Jean Néaulme (1749, 1750), Janssonius van Waesberge (1727, 1739) en Jacob Wetstein (1730). Gegevens gebaseerd op een negentiende-eeuwse met de hand geschreven namenregister van de privilegeaanvragen bij de Reichshofrat. Hof-, Haus- und Staatsarchiv (HHStA) te Wenen. Over de enorme schat aan gegevens die de privilegia impressoria in het HHStA bevatten zie H.-J. Koppitz, *Op. cit.* en F. Lehne, 'Zur Rechtsgeschichte der kaiserlichen Druckprivilegien. Ihre Bedeutung für die Geschichte des Urheberrechtes', *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* 53 (1939), p. 323-409.

¹⁹ U. Eisenhardt, *Die kaiserliche Aufsicht über Buchdruck, Buchhandel und Presse im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (1496-1806). Ein Beitrag zur Geschichte der Bücher- und Pressezensur*, Karlsruhe 1970, Studien und Quellen zur Geschichte des Deutschen Verfassungsrechts Reihe A: Studien Band 3, p. 7ff.

²⁰ A. Kobuch, *Zensur und Aufklärung in Kursachsen. Ideologische Strömungen und politische Meinungen zur Zeit der sächsisch-polnischen Union (1697-1763)*, Weimar 1988, p. 23-36.

²¹ A. Kirchhoff, 'Die kurfürstlich sächsische Bücher-Commission zu Leipzig', *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 9 (1886), p. 94, 95, 168.

koop aan te bieden. Het voorkomen van verschillende keurvorstelijke privileges naast elkaar en de nog altijd bestaande mogelijkheid een keizerlijk privilege aan te vragen, maakte het Duitse privilegestelsel in de loop van de achttiende eeuw zeer complex. Het was dan ook aan het einde van de achttiende eeuw hard aan herziening toe. Het *Allgemeine Landrecht für die Preussischen Staaten*, daterend uit 1794, betekende een keerpunt in de ontwikkeling van het kopij- en auteursrecht in de Duitse staten.²²

Ook buitenlandse boekverkopers konden in aanmerking komen voor een Keur-Saksisch privilege, al was dat zeer tegen de zin van de lokale boekverkopers. Hun concurrentiepositie verslechterde immers, maar aangezien de Hollanders de plaatselijke handel een enorme impuls gaven, kon de boekencommissie hen niet weren. Integendeel, de Hollanders kregen zelfs een voorkeursbehandeling. Een van de bestrijders van dit beleid was Georg Conrad Walther, hofboekverkoper te Dresden.²³ Hij was er fel tegen gekant dat Arkstee en Merkus ook rechten op zo'n privilege konden doen gelden en beschuldigde hen er zelfs van de Keur-Saksische boekhandel te willen ruïneren. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan de boekencommissie en de landsregering erop te wijzen dat de Hollanders zelf zich schuldig maakten aan het nadrukken van werken die in Frankrijk, Italië of Engeland waren verschenen, om vervolgens zelf door middel van hun keurvorstelijke privilege Duitse boekverkopers te verbieden ook met die werken op de markt te komen. Daar kwam nog bij dat de Duitse boekverkopers de Hollandse nadrukken contant moesten betalen, aangezien hun Duitse uitgaven in de ogen van de Hollanders geen ruilwaarde bezaten. In felle bewoordingen pleitte Walther er bij het Ober-Consistorium voor, buitenlandse boekverkopers uit te sluiten van het recht op keurvorstelijke privileges.²⁴

Arkstee en Merkus waren niet de enigen tegen wie Walther zijn strijd voerde. Ook Luzac ondervond van de Dresdenaar forse oppositie.

Elie Luzac vraagt privilege aan

Het privilege van Luzac betrof de tekst van La Fontaine en de prenten uit de beroemde luxe folio-editie in vier delen van de Parijse uitgevers Desaint en Saillant. Deze uitgave was al in 1739 aangekondigd maar liet lang op zich wachten. Pas in 1755 verscheen het eerste deel en vier jaar later kwam het laatste deel van de pers. De editie bevatte 276 gravures naar het ontwerp van Jean-Baptiste Oudry. Deze ontwerpen waren tussen 1729 en 1733 vervaardigd, en oorspronkelijk bestemd voor de tapijttelers van Beauvais. Oudry's werk werd ten behoeve van deze illustraties door Charles-Nicolas Cochin de jongere (1715-1790) aangepast, waarna een keur van 42 graveurs zich met het uitvoerende werk bezighield. Iedere fabel werd van een illustratie voorzien; sommige zelfs van twee of meer.²⁵ De levendige en realistische ontwerpen vielen in goede aarde, getuige ook de vele kopieën die ervan gemaakt werden. Oudry liet zich inspireren door de Nederlandse prentkunst van de zeventiende eeuw, vooral door Nicolaas Berchem (1620-1683), die een voorkeur had voor een rustiek decor en menselijke personages temidden van hun dagelijkse bezigheden. Hiermee zette

²² H. Steiner, *Das Autorenhonorar – seine Entwicklungsgeschichte vom 17. bis 19. Jahrhundert*, Wiesbaden 1998, Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München 59, p. 52-55.

²³ Zie over de firma Walther: C. Vinz, 'Das Verlagsverzeichnis der Waltherschen Hofbuchhandlung', *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 9 (1969), p. 89-206, en P.E. Richter, 'Zur Vorgeschichte und Geschichte der vormals Walther'schen, jetzt Burdach'schen Hofbuchhandlung (Warnass & Lehmann) in Dresden', *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 20 (1898), p. 109-167.

²⁴ M. Fontius, *Op. cit.* (noot 16), p. 33, 34.

²⁵ A.-M. Bassy, *Les Fables de La Fontaine. Quatre siècles d'illustration*, s.l. 1986, p. 261-262. Cf. J.-P. Collinet, 'La Fontaine et ses illustreurs', in: La Fontaine, *Oeuvres complètes* (ed. J.-P. Collinet) deel 1, Parijs 1991, Bibliothèque de La Pléiade, p. LXX ff.

Oudry zich af tegen het italianisme met zijn heroïsche landschappen, dat in zijn tijd in zwang was.²⁶

Doordat de Parijse editie op zich liet wachten en Luzac niet de beschikking had over de originele ontwerpen van Oudry, werd de planning van Luzacs uitgave ontregeld. Zijn privilege-toekenning, daterend uit 1753, was slechts twee jaar geldig, maar pas in 1755 kreeg hij het eerste Parijse deel in handen. Eerst toen kon Jan Punt (1711—1779), de illustrator die Luzac had aangetrokken, in beginsel aan de slag. Er was dus haast geboden, want anders zou een concurrent het octrooi in de wacht kunnen slepen.

Met Punt als plaatsnijder had Luzac een uitstekende keuze gedaan. Deze Amsterdamse graveur heeft vele platen op zijn naam staan en er behalve roem ook grote welstand mee verworven. Niet zozeer zijn ontwerp- als wel zijn graveerkunst als zodanig getuigde van grote kwaliteit. Vooral als boekillustrator heeft hij naam gemaakt.²⁷ Vanaf ca 1751 was Reinier Vinkeles (1741—1816) bij hem in de leer; tot 1761 zou hij in Punts atelier op de Keizersgracht bij de Leidsestraat blijven werken.²⁸

Behalve het oponthoud door de late verschijning van de prenten van Oudry in Frankrijk liep Luzacs uitgave nog meer vertraging op. Het zou immers acht jaar duren voor hij in 1761 met zijn editie op de markt kwam. Mogelijk kreeg hij nadien de financiering voor dit kostbare werk niet rond doordat het aantal intekenaars in binnen- en buitenland was tegengevallen.²⁹ Verder had Luzac in de loop van 1755 ernstige problemen met de Göttinger universiteit die in 1756 escaleerden tot inbeslagneming van zijn winkelinventaris en een gerechtelijke procedure die — naar later zou blijken — decennialang zou duren.³⁰ De financiële consequenties van deze rechtzaak maakten een risicomijdend uitgavebeleid des te noodzakelijker. Daarvoor was zijn Keur-Saksische privilege van cruciale betekenis, maar, zoals we hieronder zullen zien, die mogelijkheid verviel toen Walther zijn kansen waarnam en Luzac zijn privilege 'afpakte'. Of liet Punt het afweten? In 1755, het jaar waarin de eerste Oudry-prenten waren verschenen, kon Punt aan zijn opdracht beginnen. Maar in datzelfde jaar was hij kastelein van de Amsterdamse Schouwburg geworden: een baan die zich wellicht moeilijk liet verenigen met zijn plaatsnijderwerk. Feit is dat Punt pas in 1758 aan de slag is gegaan, getuige de oudste dateringen van de tekeningen uit het eerste deel. Albach meldt, helaas zonder bronvermelding, dat Punt zijn leerling Vinkeles aan de prenten heeft gezet, terwijl Punt ze met zijn eigen naam ondertekende; — een veelvoorkomend gebruik in schilder- en tekenateliers.³¹ De tekeningen van deel een en twee dragen alle Punts naam (tot en met 1762). Vanaf de tweede prent in deel drie maakt de naam van Punt plaats voor die van Vinkeles, met als oudste datering 1767.

Toen Punt eindelijk een begin had gemaakt met zijn werk voor Luzac, moest de laatste wel aankondigen dat de verschijningsdatum werd uitgesteld. Dit deed hij in de aflevering september-oktober 1758 van de door hemzelf uitgegeven *Bibliothèque Impartiale*: "Des accidens imprévus, dérangement de santé, & plus encore la difficulté de l'exécution" hadden Punt ver-

²⁶ A.-M. Bassy, *Op. cit.*, p. 113, 157.

²⁷ F.G. Waller, *Biographisch woordenboek van Noord-Nederlandsche graveurs*, bewerkt door W.R. Juynboll, Den Haag 1939, p. 262. Over Jan Punt als graveur-boekillustrator heb ik geen afzonderlijke literatuur aangetroffen; wel worden er passages aan gewijd in biografieën van Punt als toneelspeler. *NNBW* deel 4, k. 1098-1099. B. Albach, *Jan Punt en Marten Corver. Nederlandsch tooneelven in de 18^e eeuw*, Amsterdam 1946, *Patria* 36, p. 77-84. Simon Stijl, *Leven van Jan Punt*, 's-Gravenhage 1851, p. 87, 88, 152. Zijn verre familielid Jan Fokke beweent zijn treurige dood in het gelegenheidsgedicht *Lykdicht, op het afsterven van den Heere Joannes Punt. Overleden den 18den December 1779*.

²⁸ F.G. Waller, *Op. cit.*, p. 343. Ondanks zijn enorme productie en de uitmuntende kwaliteit van zijn prenten is er tot op heden geen monografie verschenen over Reinier Vinkeles.

²⁹ Voor zover bekend wordt pas in 1758 met de acquisitie van intekenaars begonnen. Zie noot 38.

³⁰ W. Ruprecht, *Väter und Söhne [...] (noot 7)*, p. 72-73.

³¹ B. Albach, *Op. cit.* (noot 27), p. 81.

hinderd het werk op tijd klaar te krijgen.³² Op den duur begon Luzac de situatie evenwel wat gênant te vinden, want op 27 maart 1759 schreef hij in zijn *Nederlandsche Letter-courant* bij de aankondiging van twee prenten die gestoken zijn naar aanleiding van het overlijden van de Gouvernante, dat hij hoopt dat de kunstenaar “de Liefhebbers zo lang niet zal ophouden als *J. Punt* met de plaatjes voor *Les Fables de La Fontaine*, waar over men met recht ongeduldig begint te worden.”³³

Conflict met Walther

Zodra de geldigheidsduur van de privilegeaanvraag van Luzac verstreken was, diende Walther zijn verzoek in. Op 14 mei 1756 werd hem een privilege verleend voor zijn voorgenomen uitgave van de *Fables* van La Fontaine met prenten, gebaseerd op de ontwerpen van Oudry en gegraveerd door Joh.-H. Meil.³⁴ Walther schatte zijn positie sterk in, temeer daar Luzac met een groot aantal exemplaren van een oudere editie van Châtelain, waarvan hij het kopijrecht had verworven, op de Messe was verschenen,³⁵ maar er geen verplichte exemplaren van naar Dresden had gezonden. In eerste instantie werd de aanvraag van Walther gehonoreerd, al was het op andere gronden. Toen zijn aanvraag namelijk in behandeling werd genomen, kon de commissie uit het oude dossier van Luzac niet opmaken of de laatste van plan was geweest de fabels in versvorm of proza uit te geven. Het was daardoor niet duidelijk of Walthers aanvraag hetzelfde werk betrof en dus had zij diens privilegeverzoek ingewilligd.

Luzac beriep zich wat de vertraging aanging op overmacht en diende, overtuigd van zijn gelijk, een verzoek in tot cassatie van de toezeggingen aan zijn Dresdener concurrent. De boekencommissie weifelde. Walther verweerde zich door te wijzen op de nodige investeringen die hij wel had gedaan, in tegenstelling tot Luzac die slechts voor enkele advertenties kosten had gemaakt. Ook zou Luzac hem, Walther, via Reich een partij van 423 exemplaren van de Châtelain-editie aangeboden hebben, samen met het bewuste privilege!

Op 2 mei 1757 werd de privilege-toekenning aan Walther aangehouden, omdat hij te kwader trouw geweest zou zijn en exact op de hoogte was van de plannen van Luzac. Walther tekende hiertegen hoger beroep aan, maar hangende de gerechtelijke procedure kwam hij reeds op de najaars-Messe van 1757 met het eerste deel van zijn uitgave op de markt. Op 5 mei 1758 kreeg Luzac een termijnverlenging tot 2 mei 1759 toegekend: als hij dan nog geen exemplaren van zijn uitgave aan de commissie kon overhandigen, zou het privilege voor-

³² *Bibliothèque Impartiale, pour les mois septembre et octobre 1758*, deel 18, Göttingen/Leiden, Elie Luzac 1758, p. 284.

³³ *Nederlandsche Letter-courant; doende kortelyk verslach van de boeken en geschriften, welken van tyd tot tyd, zo in de Vereenigde als andere Gewesten, uitkomen; Als ook van 't voornaamste Nieuws, dat'er in de Geleerde Werreld voorvalt. Uitgegeeven onder de Zinspreuk Nec Temere, nec Timide*, deel 1 (januari-juni 1759), Leiden, Elie Luzac 1760.

³⁴ Geboren in 1729 te Gotha, woonachtig te Leipzig waar hij als schilder, beeldhouwer en graveur werkzaam was. Niet te verwarren met zijn broer J.-W. Meil (1732-1805) die eveneens als boekillustrator actief was. R. Portalis, H. Béraldi, *Les graveurs du dix-huitième siècle*, deel 3, Parijs 1882, p. 78-79.

³⁵ Het gaat om de editie uit 1728. Cf. brief Luzac aan Rey d.d. 19-10-1758. Amsterdam, Bibliotheek van de Koninklijke Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels (UBA-BVKB), BRe 2-67. Blijkens de inventaris van Luzacs Göttingse filiaal, die op 15 november 1756 ten behoeve van de gerechtelijke procedure in Göttingen is opgemaakt, werd het tweedelige werk in 8° getaxeerd op 2 Taler en 12 Groschen mét illustraties, en hetzelfde werk in 12° zonder illustraties op 16 Groschen. In 1764 wordt er opnieuw een inventaris opgesteld. Er is één exemplaar van deze editie in 12° aanwezig, getaxeerd op 12 Groschen. Universitäts Archiv Göttingen Kur. 8.c. 27 Bd III, f. 534-539, 540-546; 578-602. Luzac adverteert voor deze uitgave in zijn *Bibliothèque Impartiale* van 1 februari 1755.

goed verstreken zijn. Dit gebeurde inderdaad, want pas in 1761 verscheen het eerste deel van Luzacs uitgave.³⁶

Vanaf het moment dat Walther zijn plannen had geopenbaard, was het zaak voor Luzac haast te maken met zijn eigen editie en meer energie te steken in het aantrekken van voorintekenaars. In april 1757 adverteerde hij in de internationaal verspreide *Gazette de Leyde*, uitgegeven door zijn Leidse familielid Etienne Luzac, voor zijn editie, waarbij hij terloops de Duitse uitgave een sneer uitdeelde: “Elle sera [...] beaucoup mieux exécutée que celle, que le Libraire Conrad Walther de Drèsde prépare”.³⁷ Ook verspreidde hij, op 1 januari 1758, een aparte prospectus, waarin belangstellenden uitgenodigd werden op de uitgave in te tekenen. Dankzij het octavo-formaat, meldde de tekst van de prospectus, was er voor de Leidse editie minder papier nodig waardoor deze goedkoper kon worden aangeboden dan de Parijse folio-editie. Bovendien was een octavo gebruiksvriendelijker: “Moins grand il aura, sans rien perdre de son prix, le double avantage d’être moins cher & d’un usage plus facile.” Verder was de Leidse editie gedrukt op fijn Hollands schrijfpapier, in totaal 1280 pagina’s groot (80 vellen), en minutieus gecorrigeerd en voorzien van fraaie ornamenten. En *last but not least* was de uitgave voorzien van maar liefst 271 prenten van Jan Punt, die “aura encore soin de redresser quelques negligences, qui ont échappé aux Graveurs François”. Deze fraaie editie was alleen bestemd voor degenen die op de zes delen intekenen, klonk het waarschuwend, want voor latere kopers waren alleen exemplaren beschikbaar die op papier van mindere kwaliteit waren gedrukt. Wat de prijs betrof, meldde de brochure het volgende: bij intekening diende men twee ducaten te betalen en voor elk afzonderlijk te verschijnen deel nog eens één ducaat (totaal dus acht ducaten). Intekening was mogelijk tot 1 juli van hetzelfde jaar.³⁸

Ook in zijn eigen tijdschriften bracht hij zijn plannen onder de aandacht. De tekst van de prospectus drukte hij integraal af in zijn *Bibliothèque Impartiale*³⁹ en ook in de *Nederlandsche Letter-courant* werden de pluspunten van de Luzac-editie nog eens extra onderstreept.⁴⁰ Uiteindelijk lukte het hem 160 mensen te interesseren. Blijkens de lijst van intekenaars, afgedrukt in het tweede deel van de *Fables*, betrof het voor meer dan de helft boekverkopers uit de Republiek en Duitsland. Opvallend is ook het relatief hoge aantal mensen uit stadhoudelijke, adellijke en diplomatieke kringen te Den Haag. Mogelijk heeft dit te maken met de persoonlijke contacten die Luzac in deze Haagse kringen onderhield en zijn stadhoudelijke gezindheid.⁴¹

Een verloren strijd

Aangezien Luzac zijn ongeprivilegieerde werk niet meer in Leipzig op de Messe kon aanbieden, was hij met zijn *Fables*-editie aangewezen op de Nederlandse, de (clandestiene) Fran-

³⁶ M. Fontius, *Op. cit.* (noot 16), p. 35-37; P.E. Richter, *Op. cit.* (noot 23), p. 138-140. Ook Richter veronderstelt dat Luzac met de uitgave wachtte tot hij voldoende intekenaars had. Luzac uitte zijn zorgen over zijn strijd om het privilege in een brief aan Samuel Formey d.d. 13-1-1757. Staatsbibliotheek Berlin, Preussischer Kulturbesitz (SBPK), collectie Formey.

³⁷ Geciteerd naar M. Fontius, *Op. cit.* (noot 16), p. 197.

³⁸ *Avertissement de Elie Luzac, Fils. Au sujet d’une édition des Fables de la Fontaine, En six volumes in octavo. Travillée sur la magnifique édition de Paris, in folio. Avec privilège de S.M. Le Roi de Pologne, Electeur de Saxe. Proposée par Souscription*, Leiden 1-1-1758 (UBA-BVKB BRe 2-61).

³⁹ *Bibliothèque Impartiale* 17, Göttingen/Leiden, Elie Luzac 1758, p. 139.

⁴⁰ *Nederlandsche Letter-courant* [...] deel 4, Leiden, Elie Luzac 1760, afl. 14-11-1760.

⁴¹ Over zijn bezoek aan de stadhouder en de enthousiaste reactie van de Gouvernante op enkele prenten uit de *Fables* die Luzac had meegenomen, schreef Luzac aan Samuel Formey d.d. 24-1-1758. SBPK, collectie Formey. Een andere Haagse bezitter was Thimon Boeij, substituut-griffier van de secretaris van het Hof van Holland, Zeeland en Friesland, in wiens inventaris na zijn overlijden een exemplaar van het eerste deel werd aangetroffen. Haags Gemeentearchief, notarieel archief 1-4-1778, inv.nr. 4225, p. 135. Zijn naam komt voor op de lijst van intekenaars.

se en wellicht ook de Engelse markt. In de Duitse staten was alleen handel mogelijk buiten Keur-Saksen. Via een omweg werd zijn editie daar evenwel toch aangeboden. Op 4 december 1777 beklaagde Walther zich bij de Leipziger boekencommissie dat er in kranten geadverteerd werd met de Leidse editie, terwijl het privilege bij hem berustte. Als boekverkoper bij wie het desbetreffende werk verkrijgbaar was, werd Siegfried Leberecht Crusius uit Leipzig genoemd. Boekeninspecteur Mechau stelde na onderzoek de Dresdenaar gerust door hem erop te wijzen dat er van de Leidse uitgave niets te vrezen viel. Die kostte immers voor zover het de eerste vier banden betrof 24 Reichstaler, terwijl Walther voor de hele reeks slechts 6 Taler vroeg. Bovendien bleek Crusius slechts één exemplaar in voorraad te hebben, waardoor substantiële concurrentie niet te duchten was.⁴²

Het prijsverschil tussen de edities van Luzac en Walther is niet moeilijk te verklaren. Niet alleen het papier en het drukwerk van de Dresdener editie zijn van inferieure kwaliteit, ook de gravures vertonen heel wat manco's. Waar Punt en Vinkeles uitmunten in levendige details, getuigt hun Duitse collega Meil van een onnauwkeurige en expressieloze teken- of liever gezegd kopieerkunst. Misschien had Walther Meil te veel onder druk gezet, waardoor deze haastig te werk moest gaan. Maar ondanks de prachtige prenten moet de extreem hoge prijs van de Leidse *Fables*-editie veel potentiële klanten ervan weerhouden hebben tot aanschaf over te gaan.

Vermoedelijk is Luzac, en nadien de firma Luzac en Van Damme, met grote voorraden blijven zitten. Op 1 juli 1800 boden de erfgenamen van Luzac onder de naam Luzac & Compagnie middels een prospectus de prachteditie opnieuw aan. Collega-boekverkopers konden een set "in nette blauwe Cartonbanden" afnemen voor 25 gulden (was 54 gulden), maar wanneer ze meerdere sets zouden aanschaffen, werd de setprijs verlaagd met 1 à 2 gulden, afhankelijk van de omvang van de bestelling. Bovendien werd er bij een afname van twaalf stuks één cadeau gedaan. In totaal waren er honderd complete exemplaren te koop. Wel werd er bedongen de *Fables* niet onder de prijs van f 31:10 aan particulieren aan te bieden (bij voorintekening was dit 63 gulden) en te betalen voor 1 maart 1801. Wat deze uitverkoopactie heeft opgeleverd, vermeldt de historie niet.⁴³

Uit de veilingcatalogus van de winkelinventaris van Luzac, opgesteld na zijn overlijden en bestemd voor de veiling bij zijn voormalige meesterknecht Mozes Cijfveer te Leiden vanaf maandag 28 september 1801, blijkt dat er nog heel wat exemplaren op de plank lagen. Cijfveer maakte melding van 120 complete sets op gewoon papier mét platen, 215 en 140 exemplaren zonder platen op gewoon papier respectievelijk fijn papier. Daarnaast werden er afzonderlijke delen aangeboden, wederom met of zonder platen en op gewoon of fijn papier. De platen van de eerste twee delen, de delen waar alleen de naam van Punt in voorkomt, werden als toegift aangeboden aan degene die de hele partij zou opkopen.⁴⁴

Quitte

De ambitieuze Luzac dacht iedereen snel af te zijn door als eerste in Saksen een privilege aan te vragen voor de *Fables de La Fontaine*, met prenten gebaseerd op de reeds vóór verschijnen befaamde ontwerpen van Oudry. Maar het zat hem niet mee. Allereerst omdat de Parijse uitgave die hij voor zijn editie nodig had, lang op zich deed wachten. En ten tweede

⁴² A. Kirchhoff, 'Der ausländige Buchhandel in Leipzig im 18. Jahrhundert', *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 14 (1891), p. 175-176. Hoe duur de Parijse editie was, blijkt uit de *Boekverkopersgrootboeken* van Luchtmans. Op 3 november 1777 verkoopt deze aan Luzac een exemplaar van het vierdelige werk in folio voor 85 gulden. *Boekverkopersgrootboek Luchtmans 1776-1778* (UBA-BVKB 19-4). De collegiale boekverkopersprijs van de complete editie Luzac bedroeg 54 gulden (zie noot 43).

⁴³ Prospectus *Fables*, Leiden, Luzac & Compagnie 1-7-1800 (UBA-BVKB Bva 61-94).

⁴⁴ *Catalogue d'une excellente collection de Livres en feuilles, composant le superbe Fonds de feu Mr. Elie Luzac, qui commença en dernier lieu sous le seing de Luzac et Compagnie [...]*, Leiden, M. Cijfveer 1801, p. 167.

omdat Walther, gebeten op de agressieve verkooppraktijken van de Hollanders, hem na verstrijken van de privilegetermijn toch nog wist af te troeven.

Luzac had een prachteditie in gedachten, die zelfs de oorspronkelijke Franse uitgave van Desaint en Saillant naar de kroon zou steken en die, blijkens de luxe uitvoering en de hoge prijs, bestemd was voor een koopkrachtig publiek. Op grond van de lijst intekenaars en de aantallen die in de veilingcatalogus van 1801 vermeld worden, moet de oplage minimaal 635 exemplaren bedragen hebben. Omdat er nog een aantal is verkocht aan boekverkopers die in 1800 op de voordelige aanbieding van de erfgenamen van Luzac zijn ingegaan, en omdat Luzac zelf ook een aantal los verkocht heeft, is het gerechtvaardigd te veronderstellen dat de oplage op z'n minst 750 is geweest.⁴⁵ Voor een kostbaar werk als de *Fables* is dit veel. Maar of de hele onderneming een mislukking is geweest, valt te betwijfelen. Vermoedelijk was Luzac met 160 intekenaars al uit de kosten, omdat hij in hetzelfde jaar waarin de intekentermijn eindigde, in 1758, Punt groen licht gaf om met de gravures te beginnen. Het was echter een teleurstelling dat zijn hooggespannen verwachtingen met betrekking tot afzet op de Duitse markt niet uitkwamen, waardoor hij met grote voorraden is blijven zitten. De winst waarop hij had gehoopt, bleek uiteindelijk te verwaarlozen.

Helaas voor Luzac werd het pleit gewonnen door de Dresdener boekverkoper. Het was een signaal dat er – in de tweede helft van de achttiende eeuw – voor de Hollanders op de Duitse markt steeds minder plaats was. ☹

⁴⁵ Een voorzichtige schatting. In de veilingcatalogus van 1801 (zie noot 44) wordt namelijk bij de incomplete sets vermeld dat er van deel 5 en 6 elk 123 exemplaren voorradig zijn.